

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО ТРЕНІНГУ
«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ З МАЛОЛІТНІМИ /
НЕПОВНОЛІТНІМИ УЧАСНИКАМИ
СУДОВОГО ПРОЦЕСУ»**

Київ – 2020

УДК 005.642.4

ББК 67.410

У67

Савченко Г. В., Маслюк А. М., Фарафонова А. О. Методичні матеріали до тренінгу «Психологічні особливості спілкування з малолітніми / неповнолітніми учасниками судового процесу». Київ : ТОВ «Абріс Прінт», 2020. 40 с.

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Національної школи суддів України (протокол № 7 від 19.12.2019 р.)*

Автори:

Савченко Ганна Володимирівна: начальник відділу науково-методичного супроводження психологічної підготовки суддів НШСУ, кандидат психологічних наук.

Маслюк Андрій Миколайович: заступник начальника відділу науково-методичного супроводження психологічної підготовки суддів НШСУ, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник.

Фарафонова Анжеліка Олександрівна: головний спеціаліст-психолог відділу науково-методичного супроводження психологічної підготовки суддів НШСУ.

Методичні матеріали адресовано тренерам (суддям, психологам), суддям та кандидатам на посаду судді в рамках спеціальної підготовки кандидатів на посаду суддів Національної школи суддів України. Розкрито психологічні особливості ефективної взаємодії з малолітніми/неповнолітніми учасниками судового процесу шляхом розвитку компетенцій та навичок.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДИТИНИ	6
ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НА РОЗВИТОК ДИТИНИ	12
ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ЗА УЧАСТІ ДИТИНИ	17
ФОРМУВАННЯ ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК	32
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	38

ВСТУП

Проблема залучення дітей у судовий процес є актуальною та такою, що потребує нагального вирішення. Адже дитяча психіка сприймає події зовнішнього світу по-іншому. Їй особливо гостро реагує дитина на травмуючі ситуації. Ми переконані, що знання суддями психологічних особливостей малолітніх та неповнолітніх учасників судового процесу буде запорукою ефективного судочинства.

Відповідаючи на виклики часу, співробітниками відділу науково-методичного супроводження психологічної підготовки суддів Національної школи суддів України, було розроблено тренінг на тему «Психологічні особливості спілкування з малолітніми/неповнолітніми учасниками судового процесу».

Мета тренінгу полягала в:

- розвитку суддівських компетенцій (знань, навичок, цінностей) щодо ефективної взаємодії з малолітніми/неповнолітніми учасниками судового процесу.
- підвищенні рівня знань щодо психологічних та вікових особливостей розвитку дітей та сприяти розумінню, як вони можуть впливати на якість комунікації та судочинства.
- ознайомленні з передовим досвідом, юридичними та психологічними аспектами взаємодії з малолітніми/неповнолітніми учасниками судового процесу, з особливостями процесу за участі дитини та проведенні її допиту.

Після завершення тренінгу учасники:

- дізнаються про значимість впливу середовища на розвиток дитини та про фактори, що несуть загрозу емоційному благополуччю дитини;
- усвідомлять наслідки досвіду несприятливого дитинства;

➤ ознайомляться з психологічними особливостями спілкування та юридичними аспектами взаємодії з малолітніми/неповнолітніми учасниками судового процесу, які можуть впливати на якість комунікації та судочинства;

➤ розвинути навички ефективної взаємодії з малолітніми/неповнолітніми учасниками судового процесу;

➤ ознайомляться з практиками ЄСПЛ.

Тренінг розроблений таким чином, щоб не лише розкрити певні важливі особливості щодо змісту теми, але й наштовхнути слухачів на роздуми стосовно власних проблем у взаємодії з дітьми, повернути учасників подумки в часи дитинства, пригадати про цінності, які суттєво важливі для відчуття дитини себе щасливою. Через актуалізацію досвіду краще усвідомити проблему та важливість її вирішення, мотивувати відповідальну позицію щодо найкращих інтересів дитини.

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДИТИНИ

Юристи, напевно, теж колись були дітьми

Г. Лі

Дитина ще не знає як то бути дорослим, але ми, дорослі, можемо пригадати як це «бути дитиною». Отже, чим характеризується дитина певного вікового періоду?

1. Дошкільний вік (від 3 до 6-7 років).

Дитина бачить себе очима близьких дорослих, які її виховують. Дитячі якості – легковажність, наївність, погляд на дорослого знизу вгору. Вона відкриває для себе світ людей, відносин, професій.

Сім'я розширюється до меж вулиці, міста, країни. Для 5-річних дітей головне – стосунки між людьми. Ігрові дії вказують на відносини, які вони приховують.

У прагненні до самостійності та в бажанні включитися в доросле життя, дитина придумує *рольову гру.* Під час гри діти відтворюють ролі дорослих, їх діяльність і відносини між ними. Обираючи і виконуючи роль – мами, няні, лікаря, злодія – й зразки їхніх дій. Молодші дошкільнята імітують – ріжуть хліб, натирають моркву, миють посуд...

Дитина, в силу свого віку, ще *не здатна робити те, що їй нецікаво.* *Найсильнішим мотивом* для дошкільника стає заохочення/нагорода, слабшим – покарання (виключення з гри), *найслабшим* – власна обіцянка. Вимагати від дітей обіцянок марно і шкідливо, вони не виконуються, а ряд невиконаних запевнень і клятв підкріплюють риси необов'язковості і безтурботності. Пряма заборона певних дій дитини, без додаткових мотивів не працює.

Старші дошкільнята починають аналізувати вчинки за мотивами, *розвивається совість*; їх цікавлять етичні питання - справедливість, нагорода, відплата за заподіяне зло.

Збагачується мова, уява, розвивається пам'ять, діяльність дитини є емоційно насиченою.

2. Молодший шкільний вік (від 6-7 до 11-12 років).

Навчальна діяльність (оцінки) виявляється найціннішою. У школі дитина отримує знання, вміння, і певний соціальний статус. **Навчання** – провідна (значуща) діяльність, як відчуття роботи.

З'являється логіка почуттів. Переживання набувають нового сенсу, що призводять до виникнення внутрішнього світу дитини, де живуть переживання, що впливають на поведінку. *Дитина розмірковує, перш ніж діяти, починає приховувати свої переживання і хвилювання, прагне не показувати іншим, що їй погано.*

Велике значення надається відношенню й оцінці інших людей. Наприклад, одна і та ж оцінка в школі – «четвірка», для одного – радість, для іншого – розчарування й образи, одними сприймається як успіх, іншими – як невдача.

Молодші школярі так само, як і дошкільнята, володіють гарною механічною пам'яттю. У молодшому шкільному віці розвивається увага. *Увага молодших школярів відрізняється невеликим обсягом, малою стійкістю* – вони можуть зосереджено займатися однією справою протягом 10–20 хв. (підлітки – 40–45 хв., старшокласники – до 45–50 хв.).

3. Підлітковий вік (від 11-12 до 14-15 років).

Головна особливість підлітка – особистісна нестабільність. Бажання підлітка «злитися» з групою, нічим не виділятися, як механізм психологічного захисту, який називають *соціальною мімікрією*.

Завдяки бурхливому зростанню і перебудові організму, в підлітковому віці різко підвищується *інтерес до своєї зовнішності*. Особливо важливі терміни дозрівання для хлопчиків. *Формується новий образ фізичного «Я», тому дитина гостро переживає всі вади зовнішності, дійсні та уявні.*

Почуття дорослості стає центральним новоутворенням молодшого підліткового віку. Наслідування дорослого не обмежується манерами і одягом,

а стосується й розваг, романтичних відносин. Незалежно від змісту цих відносин копіюється «доросла» форма: побачення, записки, поїздки за місто, дискотеки тощо.

Провідною діяльністю в цей період стає інтимно-особистісне спілкування.

Значуща сфера відносин підлітків – відносини з дорослими, насамперед з батьками. У той же час для підлітків характерне прагнення до відокремлення від близьких дорослих. Підліток має сильні, іноді гіпертрофовані потреби в самостійності та спілкуванні з однолітками.

4. Юнацький вік (від 14-15 до 18 років).

Старшокласник ставиться до близького дорослого як до ідеалу. Відносини з дорослими, хоча і стають довірливими, зберігають певну дистанцію.

Спілкування з однолітками теж є необхідним для процесу самовизначення в ранній юності. Водночас підвищуються вимоги до дружби, ускладнюються її критерії.

Самовизначення, як професійне, так і особистісне, стає центральним новоутворенням ранньої юності. Повноцінне становлення особистості проходить через пошуки і сумніви. Суспільство вимагає від старшого підлітка професійного самовизначення. Пошуки сенсу життя, свого місця у світі можуть стати особливо напруженими.

Можливі два варіанти розвитку:

1). Швидкі, стрибкоподібні зміни, які, завдяки високому рівню саморегуляції, добре контролюються, не викликаючи різких емоційних зривів.

2). Пошуки власного шляху. Такі діти погано себе розуміють, не впевнені в собі, і як наслідок, вони імпульсивні, непослідовні у вчинках і стосунках, недостатньо відповідальні.

Для того, щоб розуміти психологію дітей акцентуємо увагу на питанні становлення та особливостях функціонування мозку людини. Це, на наш погляд, дозволить краще зрозуміти дитячу психіку.

Розвиток мозку від незрілості до дозрівання

Префронтальна доля: її можна умовно назвати «командним пунктом» головного мозку, що відповідає за довільні дії, за їх організацію та планування, а також за засвоєння навичок. Знаходяться центри, що не стільки відповідають за окрему дію, скільки забезпечують такі якості, як *самостійність і ініціативність людини, її здатність до критичної самооцінки*. Важлива функція лобових часток – *контроль і управління поведінкою*. Саме з цієї частини мозку надходить команда, що перешкоджає виконанню соціально небажаних дій.

Скроневі доли: обробляють слухові відчуття, перетворюючи їх у звукові образи. Саме в цій частині мозку проводиться розпізнавання і наповнення змістом звернених до людини слів, а також підбір одиниць мови для вираження власних смислів. Недомінантна частка (права: ведуча права рука) бере участь у розпізнаванні інтонаційного малюнка та виразу обличчя. Саме *скроневі доли зберігають наші спогади, контролюють довготривалу пам'ять*. Домінантна (переважно ліва) скронева частка має справу з *вербальною пам'яттю і назвами об'єктів*, недомінантна використовується для *зорової пам'яті*.

Тім'яні доли: домінуюча сторона (зазвичай ліва) відповідає за *здатність розуміти ціле через співвіднесення його частин* (їх порядок, структуру) і за *наше вміння складати частини в ціле*. Наприклад, складати букви в слова і слова у фрази. Те ж з цифрами і числами. Ця ж доля дозволяє опановувати послідовність пов'язаних рухів, необхідних для досягнення певного результату (розлад цієї функції називається апраксія). Домінантна сторона також відповідає за *відчуття свого тіла: за розрізнення його правої і лівої частин, за знання про ставлення окремої частини до цілого*. Недомінантна сторона (зазвичай права) – це центр, який, комбінуючи інформацію, що надходить з потиличної долі, забезпечує *тривимірне сприйняття навколишнього світу*. Також *бере участь у просторовій орієнтації*: домінантна тім'яна частка відповідає за внутрішній простір тіла, а недомінантна за впізнавання об'єктів

зовнішнього простору і за визначення відстані до цих об'єктів і між ними. Обидві тім'яні долі беруть участь у *сприйнятті тепла, холоду і болю*.

Потиличні долі: відповідають за *переробку зорової інформації*. По суті, все, що ми бачимо, ми бачимо не очима, які лише фіксують подразнення світла, що впливає на них, і переводять його в електричні імпульси. Ми «бачимо» потиличними долями, які інтерпретують сигнали, що надходять від очей. *Сприйняття* – продукт роботи потиличної і тім'яної часток мозку. Інформація про колір, форму, рух обробляється окремо в потиличній частці кори, перш ніж буде прийнята в тім'яній ділянці для *перетворення в тривимірне уявлення*.

Вікові особливості пов'язані з розвитком мозку:

1). 0 - 4 роки (ранній розвиток). До 4-х років практично повністю розвиваються області, що відповідають за *основні почуття та загальну моторику*. Дитина може ходити, тримати олівець і самостійно їсти. *Відчуття* – області, що відповідають за відчуття, наприклад, тактильні, розвинені практично повністю. *Зір* – області мозку, що керують зором повністю дозрівають.

2). 6 років. *Мова* – область мозку, що відповідає за мову – незріла і забарвлена помаранчевим кольором, але продовжує швидко розвиватися в дітях аж до 10 років. Наприклад, маленькі діти, на відміну від дорослих, легко вивчають нову мову.

Розум – жовті та червоні області префронтальної кори головного мозку позначають, що ці частини мозку, відповідальні за абстрактне мислення, вміння мислити раціонально й емоційна зрілість, ще не розвинулися. Недолік їх зрілості – одна з причин, чому маленьким дітям складно сприймати велику кількість інформації, і коли їм пропонується занадто великий вибір, у дітей трапляються істерики.

3). 9 років. *Дрібна моторика* – якщо загальна моторика добре розвинена вже до 5 років, то розвиток дрібної моторики найактивніше розвивається між 8 і 9 роками. Дітям стає легше писати, а в виробках вони виходять на новий

рівень охайності. *Математика* – до 9 років починають дозрівати тім'яні долі головного мозку. Їх розвиток дозволяє дітям опановувати навички математики і геометрії. Швидкість навчання в цьому віці досить велика.

4). 13 років. *Розсудливість* – префронтальна кора дозріває однією з останніх серед областей головного мозку. Поки вона не розвинулася, у дітей не вистачає здатності адекватно оцінювати ризик або будувати довгострокові плани. *Емоції* – глибоко в лімбічній системі зростає здатність переживати емоції. Але ця здатність не стримується префронтальною корою, яка відстає в розвитку. Тому підліткам часто так важко стримувати свої емоції. *Логіка* – у цьому віці дуже швидко розвиваються тім'яні долі, які на малюнку позначені синім кольором. Інтелект і аналітичні здібності дитини зростають.

5). 15 років. *Спеціалізація* – в підлітковому віці нервові з'єднання продовжують зменшуватися (процес «проріджування» – втрати зайвих зв'язків). Деякі зв'язки помирають, щоб допомогти розвиватися більш активним зв'язкам. В результаті, мозок дитини стає більш спеціалізованим і продуктивним.

6). 17 років. *Абстрактне мислення* – темно синій і фіолетовий колір дозрілих областей префронтальної кори головного мозку показує, чому в старшому підлітковому віці діти здатні мати справу з набагато більш складними речами, ніж в дитинстві. Розвиток цих областей веде до сплеску соціальної активності та прояву емоцій серед старших підлітків. *Стають можливі планування, оцінка ризиків і самоконтроль.*

7). 21 рік. *Вищі психічні функції* – хоча, на перший погляд, здається, що мозок практично повністю розвинувся в підлітковому віці, області темно-синього і фіолетового на цій картинці вказують на нестачу в емоційній зрілості, контролі за імпульсами і здатності приймати рішення. *Зрілість* – мозок 21-річного молодого чоловіка практично дозрів. Але області зеленого свідчать, що навіть після досягнення офіційного «дорослого» віку у нас в мозку все ще є області, які мають потенціал для розвитку. Емоційна зрілість і здатність приймати рішення будуть розвиватися і в наступні роки [13].

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НА РОЗВИТОК ДИТИНИ

*Батьки люблять своїх дітей
тривожною і поблажливою любов'ю, яка псує їх.*

Д. Дідро

Сучасні наукові дослідження доводять, що своєрідність розвитку та становлення особистості зумовлюється її:

- *генотипом* (тип темпераменту, спадкові відхилення та хвороби, задатки здібностей);
- *середовищем* (умови реальної дійсності, виховання/навчання, активності/діяльності);
- *досвідом відносин з близьким дорослим* (задоволення емоційної потреби).

Період з народження до трьох років – час найвищої активності мозку. Перші роки життя вважаються критичним періодом через чутливість до закладання архітектури мозку, яке може мати тривалі наслідки, які неможливо змінити. Даний період має важливий вплив на весь подальший розвиток дитини. Саме в перші три роки у малюка закладаються майбутні основи здоров'я, мислення, різних навичок, пристосованості до життя.

Формування світогляду та особистих якостей визначається не тим, наскільки швидко дитина навчилась читати чи рахувати, а тим, в якому середовищі дитина виросла. Увага акцентується на *емоційному благополуччі дитини*.

Маленькі діти повністю залежать від інших за основним доглядом, який повинен включати гру, відпочинок, стимулювання, прихильність, а також їжу та притулок. Для гармонійного розвитку дитина потребує створення *зосередженого на ній простору*, який має бути: позитивним, безпечним, заохочувальним, турботливим. Наприклад, більшість дітей в дитячих будинках

відстають від своїх однолітків. Деякі фахівці вважають, що це пов'язано з *поганою спадковістю* або є наслідком *родової травми*. Сучасні дослідження, проведені в румунських дитячих будинках вказують і на іншу причину.

Сканування мозку 2-річних дітей реєструє рівень активності в різних зонах мозку: червоний колір вказує на зони з високою активністю, чорний – зони, де мозкова активність не зареєстрована. Рівень активності у дитини, що живе в будинку дитини, значно нижче, ніж у «домашньої» дитини.

Досвід несприятливого дитинства (ДНД)

Існують *фундаментальні принципи оптимального розвитку дитини*, які стосуються всіх людей, незалежно від мови та культури. Є переконливі докази того, що критичні можливості для розвитку можуть бути втрачені, якщо дитина переживає *депривацію* або *травму* в ранньому дитинстві. Наприклад, порівняйте малюнки дітей із благополучної сім'ї з малюнками дітей, що виростили в дитячих будинках, чи мають досвід несприятливого дитинства.

Якщо батьки чи піклувальники не в змозі протягом тривалого часу і в серйозній мірі задовольнити такі психічні потреби дитини, як: *стимульні* (через сенсорні відчуття), *когнітивні* (через сприйняття інформації), *емоційні* (через близькість), *соціальні* (через пошук свого місця в середовищі та ідентифікацію) – це створює *стрес* для дитини та призводить її до *психічної депривації*.

За останні десятиліття в психіатрії і психології активно вивчаються психосоціальні наслідки психічної депривації в дитячому віці. Вірогідним є взаємозв'язок цього фактору з появою девіантних та інших психічних відхилень.

Б. Анда і В. Фелітті розробили *список несприятливих дитячих переживань (опитувальник)*, до якого входять наступні питання:

- *насильство щодо дитини*: емоційне, фізичне, сексуальне;
- *неналежне поводження з дитиною*: фізичне або емоційне;
- *домашнє насильство* щодо когось із членів сім'ї;

- *алкоголізм, наркоманія або інша залежність кого-небудь з членів сім'ї;*
- *психічне захворювання або спроба суїциду кого-небудь з членів сім'ї;*
- *батьки живуть окремо або в розлученні;*
- *будь-хто з членів сім'ї був у в'язниці.*

Кожна позитивна відповідь отримує один бал. За результатами дослідження, в якому прийняли 17 000 осіб вчені з'ясували, що:

- 67% населення США має хоча б 1 бал за шкалою.
- 12,6 % (кожен восьмий) — від 4 балів і вище.

Чим вище бали, тим гірше фізичне й психологічне здоров'я у людини. Встановлено, що при 4 і вище – у 4 рази більше ризик депресії, у 12 разів – суїциду (за дослідженнями американського педіатра Н. Харріс).

Щоб зрозуміти, що це не просто цифри, а життя, яким доводиться жити тим, у кого немає вибору – дітям, давайте проведемо власне дослідження (табл. 1).

Таблиця 1

Досвід несприятливого дитинства (ДНД)

1. Батьки або будь-яка доросла людина часто або дуже часто сварили, ображали чи принижували Вас? Або поводитися таким чином, що Ви боялися фізично постраждати?	Так
2. Батьки або будь-яка доросла людина часто або дуже часто штовхали, хапали, ляскали Вас або кидали щось в Вас? Або хоч один раз вдарили Вас так сильно, що у Вас залишилися сліди або травма?	Так
3. Доросла людина або будь-яка людина старше Вас більш ніж на 5 років хоч один раз чіпала або пестила Вас або просила доторкнутися до нього / її з сексуальним натяком? Або займалася чи намагалася зайнятися з Вами будь-яким видом сексу?	Так
4. Ви часто або дуже часто відчували що ніхто у Вашій родині не любив або не цінував Вас? Або члени Вашої родини не дбали один	Так

про одного, не відчували себе близькими людьми або не підтримували один одного?	
5. Ви часто або дуже часто відчували що у Вас не було достатньо їжі, Ви змушені були носити брудний одяг і ніхто про Вас не дбав? Або Ваші батьки перебували під дуже сильним впливом алкоголю або наркотиків, щоб піклуватися про Вас або відвести вас до лікаря, коли Вам потрібна була допомога?	Так
6. Ваші батьки розлучилися або стали жити окремо?	Так
7. Хто-небудь робив такі дії по відношенню до Вашої матері або мачухи: часто або дуже часто штовхав, хапав, давав ляпаса чи кидав щось в неї? Або іноді, часто або дуже часто бив, кусав або ударяв кулаком або твердим предметом? Або хоч один раз бив протягом декількох хвилин або погрожував ножем або вогнепальною зброєю?	Так
8. Ви жили з будь-ким, хто був алкоголіком або вживав наркотики?	Так
9. Ви жили з ким-небудь, у кого була депресія або психічний розлад, або хто намагався покінчити життя самогубством?	Так
10. Хтось із тих, з ким Ви жили, потрапив до в'язниці?	Так

Після опитування необхідно підрахувати кількість балів. Інтерпретацію результатів (див. вище перед таблицею).

Спілкування з дітьми, які зазнали впливу травмуючих ситуацій:

- Дайте час звикнути до стресової ситуації (нового приміщення, людей).
- Варто сідати не навпроти, а збоку, на одному рівні з дитиною.
- Говоріть з дитиною на рівних, а не як експерт, звичайним голосом (не голосно).
- Говоріть дивлячись на дитину («очі в очі» до 10 секунд).
- Проявляйте щире співчуття та інтерес до дитини.
- Серйозно поставтесь до її тривоги і почуттів.
- Дайте знати, що вам важливо з'ясувати, що вона сама думає про те, що сталося.
- Використовуйте паузу, щоб краще подумати (і вам, і дитині), не говоріть відразу, коли вона виникає.
- Намагайтеся побачити кризову ситуацію очима дитини, ставайте на її бік.

Не бажано, щоб допит проводила особа:

- Яка знаходиться в активній фазі переживання власної травми.
- Діти якої одного віку з допитуваним.
- Яка переживала подібну ситуацію у своєму житті і не мала змоги її проробити.

Важливо при спілкуванні з дитиною не отримати власний травмуючий досвід. Бажано підготуватись до того з чим доведеться зіткнутися. Якщо є змога поговорити із фаховим спеціалістом до допиту – зробіть це!

Після допиту заплануйте відновлення власних емоційних сил.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ЗА УЧАСТІ ДИТИНИ

Кожна людина завжди чиясь дитина.

П. Бомарше

Перевірте свої юридичні знання щодо взаємодії з малолітніми/неповнолітніми учасниками судового процесу за допомогою наступних питань:

«Зелена кімната» – це спеціально організована система заходів, що має на меті забезпечити захист прав дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває у контакті із законом.

Міжнародні правові акти щодо неповнолітніх є обов'язковими для правозастосування в Україні: Конвенція про права дитини; Європейська конвенція про здійснення прав дітей; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Жорстоке поводження з дитиною – це:

- Навмисні дії (чи бездіяльність) батьків, вихователів, піклувальників та інших осіб, які наносять шкоду фізичному або психічному здоров'ю дитини.
- Будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною в сім'ї або поза нею.
- Будь-які незаконні угоди щодо дитини.

Заходи, які допомагають зробити кримінальне провадження більш дружнім до дитини:

- Облаштування окремої (дружньої для дитини) кімнати для очікування і дозвіл на використання «дружньої речі» або ж тварини.
- Раннє ознайомлення із залом судового засідання і обмеження на доступ публіки.
- Забезпечення можливості надання пояснень у справі з окремого приміщення/кімнати.

За міжнародними стандартами особа має процесуальний статус дитини до досягнення 18-річного віку.

Право розглядати кримінальні справи щодо неповнолітніх в судах має право спеціально уповноважений на те суддя, або склад суду (стаття 18 ЗУ про судоустрій і статус суддів, стаття 31 КПК та Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»).

З'ясуємо питання пов'язані з **юстицією, яка дружня до дитини** (принципи, стандарти та ін.).

«Клієнтом» (об'єктом) юстиції є:

- Дитина-правопорушник (властиво ювенальній юстиції).
- Дитина, яка перебуває на межі правомірної поведінки та правопорушення, тобто це дитина – жертва правопорушення або свідок, взагалі кожна дитина, яка потребує правового вирішення її складної життєвої ситуації.

Правоохоронці повинні пояснити дітям, чому вони були затримані, в манері, зрозумілій їх віку, і не повинні проводити опитування без присутності батьків, опікунів, довірених осіб чи адвоката. Діти повинні бути затримані у виняткових випадках, категорично забороняється утримувати їх під вартою разом з дорослими.

Принципи здійснення правосуддя у справах неповнолітніх:

- Принцип **участі дитини** у вирішенні справи, яка її стосується (Конвенція ООН про права дитини).
- Принцип **дотримання інтересів** дитини (має однаково ставитись до потреб і інтересів будь-якої дитини, що потребує правової та соціальної допомоги).
- Принцип **верховенства права** (законності, справедливості, презумпція невинуватості, право на правову допомогу, на доступ до суду та на оскарження судових рішень).

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (розділ III. Основні принципи), прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року.

Основні принципи правосуддя, дружнього до дитини;

- Принцип участі дитини.
- Принцип дотримання найкращих інтересів дитини.
- Принцип поваги до гідності дитини.
- Принцип недискримінації.
- Принцип верховенства права.

Міжнародні стандарти норм «м'якого» права:

- Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила», 1985 р.).
- Керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх («Ер-Рядські керівні принципи», 1990 р.).
- Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей у системі кримінального права («Віденські керівні принципи», резолюція ЕКОСОП 1996/13, 1996 р.).
- Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей свідків злочинів (Резолюція ЕКОСОП №2005/20, 2005 р.).
- Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя дружнього до дитини (прийняті Комітетом Ради Європи 17.11.2010 р.).

Окремо відзначимо наступні пункти «Пекінських правил», що стосуються правосуддя щодо неповнолітніх:

п.7.1. Основні процесуальні гарантії, такі, як презумпція невинності, право бути повідомленим про пред'явлене обвинувачення, право на відмову давати показання, право мати адвоката, право на присутність батьків або опікуна, право на очну ставку зі свідками та їх перехресний допит і право на апеляцію до вищої інстанції повинні бути гарантовані на всіх етапах судового розгляду;

п.14.2. Судовий розгляд має відповідати інтересам неповнолітнього і здійснюватися в атмосфері розуміння, що дозволить неповнолітньому брати участь у ньому і вільно висловлювати свою точку зору;

п.15.2. Батьки або опікун мають право брати участь у судовому розгляді, і уповноважений орган влади може вимагати їх присутності в інтересах неповнолітнього. Проте уповноважений орган влади може відмовити їм у такій участі, якщо є підстави вважати, що це необхідно в інтересах неповнолітнього.

Виділимо наступні пункти розділу IV Керівних принципів КМРЄ щодо правосуддя, дружнього до дитини:

п.2. Інформація та консультації повинні бути надані дітям з урахуванням їх віку та ступеня зрілості, мовою, яку вони можуть зрозуміти та з урахуванням статевих та культурних особливостей;

п.3. Надання інформації для батьків не повинно бути альтернативою повідомленням інформації для дитини;

п.14. Всі фахівці, які працюють з дітьми і для дітей, повинні отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, які адаптовані до них;

п.п. 44 - 49. Право бути почутою і висловлювати свої думки;

п.54. Справи за участю дітей повинні розглядатися в обстановці, яка не залякує та є чутливою до дитини;

п.55. Перш, ніж почати розгляд, діти повинні бути ознайомлені з приміщенням суду або іншими об'єктами, а також з ролями й особами посадових осіб, що беруть у ньому участь;

п.61. Судові засідання за участю дітей повинні бути адаптовані до темпу та тривалості концентрації уваги: повинні бути сплановані регулярні перерви, а слухання не повинні тривати занадто довго.

Стандарти Ради Європи:

- Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2007 р., CETS No 201);
- Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція, 2011 р., CETS No 210);
- Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (прийняті 17.11.10 р.).

Відмітимо наступні статті Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2007 р., CETS No 201, ратифіковано Законом № 4988-VI від 20.06.2012 року):

п.3. ст. 14 Допомога жертвам. Якщо батьки або особи, які дбають про дитину, мають стосунок до сексуальної експлуатації або сексуального насильства стосовно неї, процедури втручання, зазначені в п.1. ст.11 цієї Конвенції, охоплюють: - можливість усунення ймовірного злочинця; - можливість вилучення жертви з її сімейного оточення. Умови й тривалість такого вилучення визначаються відповідно до найкращих інтересів дитини;

п.2. ст. 30 Принципи. Кожна Сторона впроваджує захисний підхід до жертв, забезпечуючи унеможливлення посилення розслідуванням та кримінальним провадженням травми, отриманої дитиною, та надання під час кримінального судочинства допомоги, якщо це доцільно;

ст. 31 Основні заходи захисту (йдеться про забезпечення безпеки, захист приватного життя, забезпечення уникнення контакту між жертвами та правопорушниками в суді);

ст. 35 Опитування дитини (забезпечення проведення опитування без затримки, в спеціальному приміщенні; забезпечення якомога меншої кількості опитувань, спеціально підготовленою особою; забезпечення можливості

запису опитування на відеоплівку та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді);

п.2. ст. 36 Судовий розгляд кримінальної справи. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення згідно з нормами національного законодавства можливості: а) судді призначити судові слухання без присутності громадськості; б) жертві свідчити, не перебуваючи при цьому в залі суду, тобто шляхом використання належних комунікаційних технологій.

Національна система забезпечення і захисту прав дітей та молоді груп ризику:

- органи виконавчої влади;
- органи місцевого самоврядування;
- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізовані формування;
- об'єднання громадян, благодійні, релігійні організації;
- юридичні та фізичні особи, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді; волонтери у сфері соціальної роботи з молоддю.

Співпраця органів опіки та піклування з суддею регулюється ЗУ «Про місцеве самоврядування», Правилами опіки та піклування (наказ 26.05.1999 року).

Координуючий орган, на який покладається основна функція – дотримання і захист прав дітей груп ризику відсутній.

Уповноважений Президента України з прав дитини забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо дотримання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері.

Уповноважений відповідно до покладених на нього завдань має право: звертатися до державних органів, у тому числі правоохоронних, щодо виявлених фактів порушень прав та законних інтересів дитини; звертатися до

державних органів щодо сприяння вирішенню питань, віднесених до компетенції Уповноваженого; одержувати в установленому порядку від державних підприємств, установ, організацій необхідну інформацію, документи і матеріали, у тому числі з обмеженим доступом, з питань, що належать до компетенції Уповноваженого; залучати в разі потреби в установленому порядку до опрацювання окремих питань представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а також експертів, учених та фахівців, у тому числі на договірній основі.

Забезпечення і захист прав дітей та молоді груп ризику:

➤ Основним законом, який регламентує існування такої системи захисту прав дітей є Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей».

➤ Окремі аспекти організації роботи з молоддю групи ризику визначені в Законі України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю».

➤ Сфера запобігання та протидії домашньому насильству, акценти на пріоритетності захисту дитини – Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Права дітей:

➤ **Право бути зі своїми батьками.** Забезпечується Конвенцією про права дитини:

п.1. ст. 8 Держави-учасниці зобов'язуються поважати право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання.

п.1. ст. 9 Держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з

дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини.

Рішення ЄСПЛ у Справі «Савіни проти України» (Заява N 39948/06) про позбавлення батьківських прав незрячих батьків: - п.47. Суд повторює, що право батьків і дітей бути поряд один із одним становить основоположну складову сімейного життя і що заходи національних органів, спрямовані перешкодити цьому, є втручанням у права, гарантовані статтею 8 Конвенції (995_004); - п.49. Суд також повторює, що, хоча національним органам надається певна свобода розсуду у вирішенні питань щодо встановлення державної опіки над дитиною, вони повинні враховувати що розірвання сімейних зв'язків означає позбавлення дитини її коріння, а це можна виправдати лише за виняткових обставин.

➤ **Право на прихильність (можливість отримати від батьків розраду, підтримку під час проходження процесу, інших хворобливих процедур).**

п.7.1. Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»). Основні процесуальні гарантії, такі, як презумпція невинності, право бути повідомленим про пред'явлене обвинувачення, право на відмову давати показання, право мати адвоката, право на присутність батьків або опікуна, право на очну ставку зі свідками та їх перехресний допит і право на апеляцію до вищої інстанції повинні бути гарантовані на всіх етапах судового розгляду.

➤ **Право на вільну гру.**

п.1. ст. 31 Конвенції про права дитини. Держави-учасниці визнають право дитини на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, та вільно брати участь у культурному житті та займатися мистецтвом.

➤ **Право на лояльність.**

Наприклад, у випадку коли батьки ділять дитину в процесі розлучення, та залучають дитину в конфлікт лояльності, змушуючи її обрати одну зі сторін, дитина має право «не обирати» жодну із сторін;

п.1. ст. 19 Конвенції про права дитини. Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи небалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.

➤ **Право бути самим собою (булінг).**

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 року №2657-VIII, яким внесено зміни до Закону України «Про освіту» та Кодексу України про адміністративні правопорушення.

➤ **Право ризикувати та випробовувати себе (підлітки відокремлюються від дорослих, мають свої виклики, реальні ризики і страхи).**

п.1. ст. 15 Конвенції про права дитини. Держави-учасниці визнають право дитини на свободу асоціацій і свободу мирних зборів; п.1. ст. 16 Жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність.

➤ **Право на власну думку і можливість виразити її.**

п.1. ст. 12 Держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю; п.2. ст. 12 З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи

адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства; п.1. ст. 13 Конвенції про права дитини. Дитина має право вільно висловлювати свої думки; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини; п.1. ст. 14 Держави-учасниці поважають право дитини на свободу думки, совісті та релігії;

Врахування думки дитини (переваги і проблеми) – Стаття 171 СК [1, 18].

Відмічений суттєвий різнобій думок респондентів щодо інформативних можливостей свідчень дітей у контакті з законом. Правильні відповіді щодо законодавчого визначення нижньої вікової межі для свідка абсолютно переважають. Але неясним залишилось питання, коли такі покази будуть сприйматися як належний доказ. 243 респондента або 57,3 % всіх респондентів упевнено, що тільки з досягненням 10- річного віку (і далі – до 18 років) покази дитини можуть сприйматися як належні.

Рекомендації щодо організації допиту дитини

Психологічний контакт становить не взаємодію чи взаємовідносини між учасниками спілкування, а найбільш сприятливу психологічну «атмосферу», що сприяє взаємодії та встановленню контакту, це певна «налаштованість» на спілкування.

Хочеш, щоб дитина вільно говорила – створи для цього умови!

При організації допиту дитини **важливо:**

➤ *Правильно обрати місце проведення допиту дитини. Ідеальний варіант «Зелена кімната», про це поговоримо детальніше далі. Це може бути будь-яка затишна, комфортна кімната.*

➤ *Правильно обрати час проведення допиту дитини.* Опитування дітей дошкільного та молодшого шкільного віку необхідно планувати з урахуванням розкладу їх дня, обираючи період оптимальної активності. Розповідь дитини про події, часто незрозумілі й травматичні, вимагають від неї значних зусиль (емоційних, інтелектуальних, вольових). З огляду на це, варто уникати опитування у післяобідній час, час денного сну або – у випадку хвороби дитини – у час прийому ліків. Для дітей середнього та старшого шкільного віку варто подбати про те, щоб години опитування не збігалися з іншими важливими або особливо привабливими для свідка чи потерпілого заняттями. Якщо не дотримуватися цих рекомендацій, то можна очікувати зниження готовності дитини до співпраці, її мотивації до надання свідчень.

➤ *Правильно визначити осіб, які присутні під час допиту дитини.* Далі будемо говорити про «безпечного дорослого» на додачу до «безпечного» місця.

➤ *Необхідно також заздалегідь запланувати спосіб фіксації опитування дитини з використанням відеокамери.* До документації повинні бути долучені також письмові матеріали та малюнки, виконані дитиною під час опитування. Слід пам'ятати, що з кожним повторним опитуванням ступінь викривлення інформації зростає.

➤ *Організувати процес допиту з врахуванням наступних фаз опитування*

Процес допиту. Фази опитування.

Попередня фаза: збір інформації про розвиток дитини, її оточення, сім'ю. Знання сильних і слабких сторін дитини уможливить встановлення з нею контакту, дозволить уникнути недоречних і небезпечних запитань (наприклад, про школу, якщо у дитини проблеми з навчанням.)

Вступна фаза: знайомство, пояснення мети зустрічі та ролі осіб, які проводять опитування. Розмову слід починати з нейтральних, безпечних тем (про улюблену гру, телепрограму, улюблені страви). Необхідно встановити, чи дитина в змозі відрізнити правду від брехні та ознайомити її з обов'язком говорити правду. Можна просто запитати дитину, що означає говорити правду,

а що означає обманювати, а також що може трапитися, якщо хтось обманює. У випадку маленької дитини, можна сказати кілька правдивих і неправдивих речень, питаючи, чи речення є правдою, чи брехнею. Наприклад: «Якщо я скажу, що твоя блузка є зеленою, то це правда, чи ні?». Старшим дітям треба чітко сказати про обов'язок свідків говорити правду і про наслідки передачі інформації, що не відповідає дійсності. Слід сказати, що розповідь дитини під час опитування є дуже важливою, і що від змісту свідчень залежатиме рішення суду.

Фаза вільної розповіді: дитина має розповідати про хід подій вільно, у своєму темпі, згідно з послідовністю згадуваного змісту. «Розкажи мені про те, що трапилося. Я знаю, що це важко зробити. Розкажи все від початку. Скажи про все, що пам'ятаєш, усе є важливим». Важливо спостерігати за невербальними реакціями дитини – про що вона розповідає вільніше, а на що реагує уповільненням, напруженням, тривогою.

Фаза детальних запитань: діти дошкільного та молодшого шкільного віку найлегше розуміють відкриті запитання, які починаються зі слів «хто», «що», «де». Питання зі слів «коли», викликають труднощі, особливо у дітей віком до 5 років. Уникайте запитань типу «чому?», замість «Чому ти злякався/злякалась?», слід запитати: «Що тебе налякало?». «Мене там не було, лише ти знаєш, що тоді сталося». Можна ставити запитання з метою доповнення, пояснення, перевірки сказаного. «Що ти ще пам'ятаєш про подію..? Що ще сталося...?». При цьому слід нагадати дитині, що якщо вона не в змозі відповісти на запитання, то може сказати «не знаю», «не пам'ятаю». Не забудьте наприкінці розмови запитати дитину, чи хоче вона ще щось сказати.

Заклучна фаза: Не хваліть дитину за зміст її висловлювань, але подякуйте за зусилля; покажіть ваше розуміння, що це було важко робити. Наприкінці слід поговорити з дитиною на нейтральні, емоційно необтяжливі теми (про плани на канікули або вихідні). Заклучна фаза є важливою для захисту психіки дитини.

Чому так важливо правильно підготувати процес опитування дитини?

Існує певна психологічна особливість, що демонструє наступна формула:

***«Безпечне місце» + «Безпечний дорослий» = Дитина у Безпеці
(Дитина говорить)!***

В цій формулі найважливіше «безпечний дорослий», бо Він може забезпечити «безпечне місце»!

Слід обмежити кількість осіб, які беруть участь в опитуванні дитини. Значна кількість людей, може викликати у неї відчуття дезорієнтації, зниження уваги, призвести до втрати довіри і, тим самим, обмежити готовність до взаємодії.

Для полегшення процесу опитування слід залучити психолога, який зможе підготувати дитину до свідчень, з урахуванням рівня розвитку, пояснити дитині ролі осіб, що беруть участь у провадженні. Психолог підтримує дитину, дбає про найсприятливіший емоційний фон дитини, що служить належній мотивації до співпраці та свободі викладу інформації.

Рекомендації щодо облаштування залу суду.

- Відсутність металевих ґрат або кабін для обвинувачуваного;
- Один рівень для всіх учасників процесу (без підвищень);
- Відсутність будь-яких бар'єрів;
- Забезпечення перебування дитини у безпосередній близькості до осіб, що надають допомогу дитині під час судового процесу (адвокат, законний представник, психолог або інший представник соціальної чи медичної сфери);
- Відсутність перешкод, що можуть заважати дитині бачити та чути те, що відбувається під час процесу;
- Обмежений доступ сторонніх осіб до судового процесу (спостерігачів).

Сучасний передовий досвід «Зелена кімната»

Дружні до дітей «зелені кімнати» створені з метою проведення опитування (допитів) дітей, які є учасниками в кримінальних справах, в яких вони фігурують як потерпілі чи свідки, в умовах, що мінімізують повторну травматизацію психіки дитини. Успішність опитування дитини визначається місцем розташування та облаштування приміщення, в якому воно буде проведено; попереднім психологічним вивченням дитини, завдяки якому можна підготувати її до співпраці з правоохоронцями, та компетентністю осіб, що проводять допит.

«Зелена кімната» - ідеальний варіант:

- Сприяє зосередженню уваги, мобілізації пам'яті, відвертості у бесіді.
- Забезпечує дитині відчуття комфорту в цих обставинах.
- Має бути затишною, світлих, неяскравих кольорів з якісною звукоізоляцією.

«Зелена кімната» або дружня кімната для проведення опитування – це спеціально оформлене та обладнане приміщення, для здійснення опитувань та допитів дітей – свідків та жертв злочинів, а також таких, що скоїли насильство, які дають можливість застосовувати принципи правосуддя дружнього для дитини.

Технічне оснащення кімнати:

- Велике одностороннє скло з доброю видимістю;
- Камери, що фіксують хід опитування;
- Мікрофони, які фіксують звук;
- Слухавки, які забезпечують комунікацію між особою, яка проводить опитування, і тими, хто знаходяться поза кімнатою та уповноважені спостерігати за проведенням процесуальної дії.

Необхідно заздалегідь запланувати спосіб фіксації опитування дитини з використанням відеокамери. До документації повинні бути долучені також письмові матеріали та малюнки, виконані дитиною під час опитування. Слід пам'ятати, що з кожним повторним опитуванням ступінь викривлення інформації зростає.

Важливо! Камери й мікрофони мають бути розміщені у місці, яке не впадає у вічі та не привертає увагу співрозмовників. У жодному разі вони не повинні приховуватися від дитини. *Можливість допиту за допомогою Відеоконференції регулюється 354 КПК.*

ФОРМУВАННЯ ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК

*Людина стає тим, ким Вона є,
завдяки справі, яку Вона робить своєю*
К. Ясперс

Судова практика ЄСПЛ

Справа «Курочкін проти України» (Заява № 42276/08, скасування усиновлення):

В 2004 році заявник і його дружина К. усиновили хлопця - сироту. В 2005 році через конфлікти між прийомною матір'ю з одного боку, та заявником і хлопцем, з другого, вони роз'їхалися, а потім розлучилися. Хлопець залишився з батьком. В 2006 році дружина заявника звернулася до суду із заявою про скасування усиновлення дитини нею та її чоловіком. Під час розгляду справи і заявник, і хлопець заперечували проти скасування усиновлення хлопчика заявником (прийомним батьком). Водночас заявник не був проти того, щоб було скасовано усиновлення дитини його дружиною.

В 2007 році суд скасував усиновлення і жінкою, і чоловіком.

Суд зазначив, що в основних інтересах дитини також необхідно скасувати й усиновлення чоловіком, незважаючи на те, що в суді хлопчик висловив бажання залишитися зі своїм прийомним батьком. Суд постановив передати хлопчика органів опіки і піклування, однак хлопець продовжував жити разом із прийомним батьком. Рішення залишилося без змін. В 2008 році заявника призначили піклувальником хлопця.

ЄСПЛ:

Висновки національних судів, якими мотивувалося скасування усиновлення дитини заявником, не були підкріплені відповідними й достатніми підставами, які виправдовували б таке втручання в сімейне життя заявника. Отже, незважаючи на надану національним органам свободу розсуду, Суд визнає, що втручання не було пропорційним до законної мети і не може

вважатися «необхідним у демократичному суспільстві» у значенні пункту 2 статті 8 Конвенції. Таким чином, було порушення статті 8 Конвенції.

Справа «Савіни проти України» (Заява № 39948/06, позбавлення батьківських прав незрячих батьків):

Заявники (сліпі чоловік і дружина) мали семеро дітей. В 1997–1998 роках чотирьох дітей передали під опіку держави (в інтернат). В 2004 році ще трьох передали під опіку держави за рішенням суду. Рішення суду пройшло всі інстанції і залишилося без змін.

Мотивація суду: *«Належним утриманням та вихованням дітей відповідачі [заявники] не займаються. Діти брудні, голодні, часто знаходяться вдома самі без догляду».*

Позиція заявників: стверджували, що їхня неспроможність забезпечити дітям кращі умови пояснюється лише тим, що заявники є сліпими. Вони доводили, що як інваліди вони зазнали дискримінації, і наголошували, що замість того, щоб відбирати у них дітей, державні органи повинні були надати їхній сім'ї необхідну допомогу.

На жодному етапі провадження дітей заявників в судах не заслуховували! (В грудні 2004 року, коли тривав розгляд справи в суді першої інстанції, одному з дітей було тринадцять років).

ЄСПЛ:

Внаслідок виконання рішення про відібрання дітей від батьків, дітей не лише відокремили від родини, а й помістили в різні заклади. Двоє з них виховуються в іншому місті, далеко від того, де живуть їхні батьки, брати і сестри, і це ускладнює можливості підтримування регулярних стосунків.

Незважаючи на доречність аргументів, якими національні органи обґрунтовували своє рішення про відібрання дітей від батьків, ці аргументи не були достатніми для виправдання такого серйозного втручання в сімейне життя заявників. Отже, було порушено статтю 8 Конвенції.

***Справа «Піні і Бертані, Манера і Артупальді проти Румунії»
(Заява №№ 78028/01 і 78030/01, не виконання рішень про удочеріння):***

Заявники – дві подружні пари Італії, на підставі рішень судів Румунії, в 2000 році отримали дозволи на удочеріння румунських дітей, які проживали в приватному дитячому будинку. Адміністрація дитячого будинку не передала дітей прийомним батькам, і неодноразово оскаржувала як рішення, так і його виконання. Обоє дітей звернулись в суд з клопотанням про скасування рішень про удочеріння, покликаючись на те, що живуть в хороших умовах, не бажають залишати дитячий будинок, щоб увійти в сім'ї заявників, яких слабо собі уявляють. Хочуть залишатися в дитячому будинку, де у них склалися дружні і душевні зв'язки з іншими дітьми і вихователями, які замінили їм родину. Хоча заявники мали контакт з дітьми, однак у них не було з ними сімейних зв'язків де - факто.

ЄСПЛ:

Суд висловив жаль стосовно способу, в який відбувалися судові провадження – стосовно відсутності конкретного та ефективного контакту між заявниками і дівчатками перед їх удочерінням. Слабші інтереси заявників не могли виправдовувати покладення на органи влади Румунії абсолютного обов'язку перевезення дітей до Італії супроти їхньої волі та ігнорування триваючого розгляду в суді позовів проти розпоряджень про удочеріння.

Інтересу дітей відповідало врахування їхньої думки, адже вони вже досягли необхідного віку, коли така думка дитини повинна враховуватися, – за законодавством Румунії, таким віком вважається 10 років. У зв'язку з цим відмова, про яку вони послідовно заявляли після досягнення цього віку, є обставиною, що має певну вагу. Свідома опозиція дітей до цього удочеріння унеможливила б гармонійну інтеграцію їх у нову, прийомну сім'ю.

Право заявників на налагодження зв'язків з дітьми, яких вони удочерили, не може мати перевагу над інтересами цих дітей, незважаючи на правомірне прагнення заявників створити сім'ю. Отже, не було порушено статтю 8 Конвенції!

***Справа «Т. і В. (Томпсон і Венейблз) проти Сполученого Королівства»
(Заява №24724/94)***

Заявники, два громадянина Сполученого Королівства, будучи у віці 10 років, викрали маленького хлопчика з торгового центру, забили його до смерті, а тіло залишили на залізничній колії.

Судовий розгляд тривав більше 3 тижнів публічно з участю судді і 12 присяжних з формальностями, як щодо дорослих. Суддя і адвокати були в мантиях і париках.

В 1993 році їх було засуджено до ув'язнення на необмежений строк. Суддя встановив їм строк відбування покарання (обов'язкову частину покарання) – 8 років, пізніше міністр внутрішніх справ збільшив цей строк до 15 років. Його рішення було скасоване національними судами, і відтоді не прийнято жодного рішення щодо тривалості строку ув'язнення.

Заявники стверджували, що суд над ними був несправедливий, що він рівнозначний жорстокому поводженню, яке принижує людську гідність (ст.3 ЄКПЛ).

Разом з тим, протягом двох місяців до судового розгляду, кожен з них в супроводі соціальних працівників відвідав зал судових засідань і був проінформований про судові процедури і працівників суду з допомогою «пакету для дітей – свідків», в який були включені книги та ігри.

Судова процедура була трохи змінена через вік підсудних. Вони сиділи поруч з соціальними працівниками на спеціально сконструйованій платформі. Їхні батьки і адвокати сиділи поруч. Години розгляду були скорочені у відповідності зі шкільним днем (10:30–15:30 з годинною перервою) з 10-хвилинною перервою щогодини. Під час пауз підсудним дозволялось проводити час з батьками і соціальними працівниками в ігровій зоні. Суддя перед слуханням роз'яснив, що буде робити паузи при першому ж повідомленні про втому чи стрес підсудного (таке сталося один раз). Крім того, суддя виніс попередньо наказ про те, що не можна публікувати імена, адреси та

інші ідентифікуючі дані заявників та фотографії. Присяжні були попереджені про конфіденційність інформації.

ЄСПЛ:

Розгляд кримінальної справи не був мотивований наміром влади принизити чи спричинити страждання. Були вжиті спеціальні заходи щодо зміни судових процедур, щоб пом'якшити строгість дорослих судових процедур через малий вік підсудних.

Хоча публічний характер судового розгляду міг підсилити в деякій мірі почуття вини, горя, стурбованості і страху заявника, суд не впевнений в тому, що конкретні особливості судового розгляду спричинили значні страждання, що перевищують ступінь страждань, які невідворотно породжених будь-якою спробою державних органів розглянути справу заявника після вчинення ним даного злочину. Таким чином, не було порушення ст.3 Конвенції.

Законодавство з питань захисту прав дитини:

- Конвенція про права дитини.
- Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута).
- Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей.
- Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей.
- Конвенція про контакт з дітьми.
- Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми.
- Європейська конвенція про здійснення прав дітей.
- Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом.
- Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання.
- Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці N 182.
- Конвенція про кіберзлочинність.
- Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності.
- Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Журавель Т. В., Кочемировська О. О. Вплив несприятливих умов соціалізації на формування дезадаптивних форм мислення та поведінки дитини // Підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків-вихователів: навчально-методичний посібник / Авт. кол.: Бондаренко Т. В., Гришко А. А., Журавель Т. В., Зверева І. Д. та ін. / За заг. ред. І. Д. Зверєвої, – К.: «Версо 04», 2011. – С. 256 – 274.

2. Закон України «Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1065-17>.

із участю дітей – жертв та свідків злочинів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.4020.0>.

3. Інформація для осіб, які супроводжують у суді дітей-свідків «Дитина свідчить у суді».

4. Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/trafficking/projects/tres/Guidelines_cChild_Friendly_Justice_Ukr.pdf.

5. Керівні принципи ООН з питань правосуддя у справах, пов’язаних

6. Конвенція ООН про права дитини [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

7. Кочемировська О. О. Вікова психологія для суддів: дитина в контакті з законом. – Харків, 2009. – 100 с.

8. Кулагина И. Ю. Развитие ребенка от рождения до 17 лет. Режим доступу: <http://www.globalteca.ru/>.

9. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство <https://rm.coe.int/guidelines-druk-2-/168075de3b>.

10. Наказ № 1176 від 19.12.2012 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей».

11. Порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих «Як опитувати дитину» https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/book_opytuvaty_dytny.pdf.

12. Посібник «Зелені кімнати»: Нормативно-правове забезпечення функціонування» https://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_download_170.html.

Контакти служб по справам з дітьми:

- Уповноважений Верховної Ради з прав людини 0-800-50-17- 20;
- Уповноважений Президента України з прав дитини 044-255-76-76;
- Національна дитяча гаряча лінія 116-111 або 0-800-500-225 (з 12.00 до 16.00);
- Гаряча лінія з питань протидії булінгу 116-000;
- Національна гаряча лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації 116-123 або 0-800-500-335;
- Центр надання безоплатної правової допомоги 0-800-213-103.

